

Tři sloupky o ptačí chřipce

1. Volný jako pták

Podzim je v plném proudu a s ním i ptačí podzimní tah. Když jsem před lety vídal nad pláněmi rodného Třeboňska hejna divokých husí, přesunující se přes Itálii do svých severoafrických zimovišť, vždy jsem si se značnou dávkou závisti říkal, že jsou to jediné větší živé bytosti, nad nimiž nemá bolševik kontrolu a moc. Tak byli ptáci chápáni odjakživa, poddaní všech typů a odstínů k nim vždycky vzhlíželi jako ke šťastlivcům, kteří nejsou vázáni k hroudě a tudíž ani ke státní moci (ne nadarmo je českým ekvivalentem feudála *zeměpán*). To by se mělo brzy změnit. Těžko si představit podivnější důvod – v Asii na tuto nemoc údajně zemřelo od roku 2003 zhruba 60 lidí, v Evropě dosud nikdo.

Asie má několik miliard obyvatel a alikvotní podíl z nich každoročně zemře, z toho z části z příčin zcela bizarních – na tak velkých souborech se jistě naleznou i zabití padajícím meteoritem a byl bych se ochoten vsadit, že rozdupání zuřivým slonem či popíchnání jídelními tyčinkami při obědě měly v řečeném období na svědomí životů víc. Panika nicméně vypukla kolem ptačí chřipky a emoce existenciální obavy ze smrti, které se nemají kde vybit, se zmocnily této velepodivné kauzy. V posedlosti smrti se jako prazvláštní oběť prazvláštním božstvům při stopě podezření vybíjejí statisícové drůbeží velkochovy podobně jako nedlouho předtím krávy v souvislosti s BSE či slintavkou a kulhalkou. Jen čekám na okamžik, kdy se Evropská unie rozhodne z preventivních obav vyhladit practvo jako celek. I to by mělo svoje dějinné precedenty – v jižní Africe se tamní úřady v meziválečné době pokoušely vyhubit *naganu* (trypanozomiázu hovězího dobytka) tak, že na obrovských plochách vystřílely všechny antilopy a další kopytníky, sloužící nemoci jako přírodní rezervoár.

Rumunsko prý teď možná bude na radu Evropské komise likvidovat tažné ptáky v oblasti Dunajské delty. Ozývají se hlasy, že není kontrola nad tím, odkud a kam ptáci létají a tento „problém“ se musí nějak řešit. Heslo „VŠE JE POD KONTROLOU“ by mohlo stát nad vraty světového veleúřadu a Evropské unie zvláště. Posedlost kontro-

lou je jakousi mírnější formou posedlosti smrtí – co nemůžeme úplně umořit, musíme alespoň svázat a hlídat tak, aby se to nemohlo ani hnout. Brežněvovská éra se svými drátěnými zátarasy, bumázkami a štemple byla v jistém ohledu pouhý žert, srovnáme-li ji s tím, jak sofistikovaně lze zemi omotat sítí předpisů, nařízení a jejich občasně brutální realizace. To, že oněch zhruba šedesát mrtvých může denně skončit pod koly aut jen v Pekingu či během řekněme tří vydařených víkendů v naší zemi, si nikdo neuvědomuje. Přátelé a známí už se mě ptají, zda není nebezpečné jíst jablka ze stromů, na něž volně sedají ptáci, či si obléct košili ze šňůry, na kterou přistál vrabec. Jako by se vracela doba Hitchcockových hororů. Odpovídám jim, že svět je místo nebezpečné a máloco je tak riskantní a nezdravé jako život sám – při sebevětší opatrnosti nakonec končí smrtí.

Když jsem před nedávnem v airbusu upoceně a neelegantně překonával vzdálenost mezi Johannesburgem a Frankfurtem, trasu, kterou někteří naši tažní ptáci na svých křídlech hladce urazí dvakrát do roka, ještě jsem netušil, že se možná dožiju dne, kdy tam budou nějakou ochránářsko-byrokratickou organizací letecky přepravováni v bednách s veterinárními certifikáty. Pokud ovšem nepodlehnou nějaké generální asanaci.

LNO, 2005

2. Ptakopravectví

Ne zcela duchaplná, leč oficiální definice vymezuje jedy jako látky uvedené na úředním seznamu jedů. Podle stejné logiky je důležitou, ba klíčovou událostí to, co se probírá v úvodních předních deníků v zemi. Pokud se navíc všechny shodnou na jednom tématu, jako tomu bylo před nedávnem v případě ptačí chřipky, není už ani stín pochybnosti. V heroickém odporu a semknutosti je třeba se bránit zavlitému nepříteli, který pronikl na naše území a již natahuje svůj nečistý spár po našich dětech a starcích. Společnost bytostně cítící ohrožení se vrhá plnou parou a s obrovským instrumentáři na zcela marginální problém, na němž chce osvědčit své hrdinství a prožít si své existenciální strachy. Již přilétají a přinášejí smrtící viry... Situace připomíná zdravotníka, který by u zraněného ignoroval komplikovanou zlomeninu páteře, ale se vši starostlivostí jódoval škrábance. Vzhle-

dem k tomu, že vážné problémy, které nás ohrožují, jsou v systému „zabetonovány“ tak pevně, že s nimi nelze pohnout, vrhá se společnost se vši vervou a troubením na zástupný problém, který je ve skutečnosti téměř banální.

Celá věc není samozřejmě zcela vědomá ani plánovitá a nevěřím, že ji někdo organizuje záměrně, byť farmaceutickým firmám může přinést třeskutý zisk a řadě dalších institucí možnost „zviditelnění“, o něž (a to výhradně) v informační společnosti se značně volnými toky peněz jde. Platí-li úsloví „s kanónem na vrabce“ o nějakém jevu doslova, pak je to rozhodně psychóza kolem ptací chřipky. Ta se světem potuluje zajisté odjakživa či lépe řečeno od dob, co na něm ptáci a chřipkové viry jsou. V určitých vlnách táhne Evropou od šeré nepaměti. Dříve prostě sem tam nějaký pták onemocněl či uhynul a nikdo celý fenomén nepozoroval. Dnes však nález mrtvé kachny může způsobit paniku srovnatelnou s tím, když starořímsí ptakopravci, věštíci z letu, chování a zajisté i úhynu ptáků, zpozorovali nějaké mimořádně zlé znamení, třeba supa dokonávajícího na zápraží Jupiterova chrámu na Kapitolu. To, že přecházet křížovátku na zelenou je několikrát nebezpečnější než obírat se podezřelou ptací mršinou, chápou jen málokteří. Kupodivu každého nechává chladným fakt, že se přestalo očkovat proti viru pravých neštovic s odůvodněním, že nemoc byla celosvětově vyhubena a veškeré kultury zničeny. Pokud, byť pravděpodobnost je jistě malá, tomu tak není a v nějaké vojenské či podobné laboratoři jsou „pro případ potřeby“ přece jen uchovány, mohla by nás do opětovného proočkování čekat pandemie, o jaké se nikomu nesní. Protože s velkými problémy si nikdo neví rady, ba ani se o nich neví, hledá se něco zástupného. Ze západních médií osmdesátých let si pamatuji na časté pořady věnované porušování lidských práv v Jižní Africe, na rozdíl od paniky kolem ptací chřipky velmi oprávněné. Ovšem o tom, že minimálně ke stejným věcem docházelo i v Sovětském svazu, nebylo ani zmínky – z toho šel příliš veliký strach a milosrdné podvědomí celou informaci vymazalo. Trochu mi to připomíná starý vtíp o pánovi, který hledá v noci ztracené hodinky pod lucernou a na dotaz, kde je ztratil, odpovídá, že za rohem, ale tady má lepší světlo. Příklady tohoto typu bylo lze před léty zažít i v Turecku,

kde se policie v přestávkách mezi pronásledováním kurdských povstalců věnovala plošnému hubení much pomocí insekticidů rozprašovaných výfuky na korbě služebních aut – zatímco ozbrojenec v horách střílí a utíká, vítězství nad prostomyslným hmyzem je jisté a znamenitě zvyšuje bojovou morálku sboru.

I naše kultura odvrací pozornost od skutečných problémů hysterickým nafukováním „neudálosti“, protože vše, co je skutečně znepokojivé a co by nám nemělo dát spát, je příliš hrozné, abychom to vůbec vnímali. Jak si kontaminujeme své myšlenkové a duševní prostředí, jak jsme si ve snaze přelstít přirozený osud vybudovali administrativní mašinerii téměř stejně drtivou, jak fatálně závisíme na dovážených energetických zdrojích a další a další. Vyhubit ptáky létající bez centrálního řízení sem a tam, jak je napadne, je jistě mnohem snazší. Dávají ostatně občanům v mnohém špatný příklad, proto šup s nimi do hal nebo ještě lépe pod zem. Své venkovské dětství jsem trávil převážně na dvorku mezi drůbeží. Je to už dávno. Tehdy civilizace ještě nebyla tak pokročilá jako dnes a bylo dovoleno pohlédit si oblíbenou slepici za to, že dobře nese, nebo jen tak, pro radost. Pokud dnes nejmám kuřata a vejce, není to proto, že na nich lpí virus ptačí chřipky, ale proto, že na nich lpí přízrak lágrů pro ptactvo.

LNO, 2006

3. Virus v duších

Kromě epidemiologie „fyzické“ by si zasloužila nepochybně samostatný obor i epidemiologie psychická. Fenomén sám je známý už od dřevních dob psychiatrie a psychologie – odedávna se poukazovalo na to, že hnutí flagelantů, pořádání dětských křížových výprav či třeba dábselské posedlosti mezi klášterním osazenstvem se šířily stejně epidemicky jako řekněme spalničky v neimunizovaném „terénu“. Jakkoli jsou to případy jistě markantní a malebné zároveň, bylo by omylem se domnívat, že „temným“ středověkem se podobné fenomény vyčerpaly. Stačí si připomenout lavinovitě šíření jiných pozdějších morů, třeba komunismu či nacismu. Zařazením masmédií do organismu společnosti dostávají psychické epidemie novou dynamiku. Jako by se na fyzické rovině virus přímo ve vodárně po kýblech přidával do

pitné vody a pumpoval až do konzumentova kohoutku. Podobnost je zde navíc i v tom, že se tímto kohoutkem, či příslušným přístrojovým knoflíkem, otočit může, ale také nemusí. Ani teorie mémů, krátkých informačních sekvencí, které, samotné nebo propojené po několika v takzvané mémplexy, infikují lidskou mysl, není úplně nejlepším vysvětlujícím mechanismem (byť tato pozoruhodná myšlenka, ražená původně Richardem Dawkinsem a později modifikovaná mnoha jinými, se už dnes pomalu dostává do všeobecného společenského povědomí). Informace o existenci chřipkových virů u ptáků i o jejich schopnosti mutovat není zcela nová a sama by k proražení do médií nestačila. Důležité je vyladění mysli většiny celoplanetárního občanstva, a toho evropského zvláště. Absence jakéhokoli hmatatelného a reálného ohrožení, odmyslíme-li si sem tam nějaký teroristický útok, vede k tomu, že se lidská mysl tímto tématem neustále zaobírá a v zásadě si latentně nějaké nebezpečí přeje. Paradox se stane pochopitelnějším, uvědomíme-li si, že naše psychika je z dávných dob smysluplně vybavena určitým úzkostně-strachovým potenciálem, který v archaických podmínkách člověku umožňoval být pořád ve střehu – za nejbližším keřem totiž mohl sedět tygr či vyzvědač nepřátelského kmene. Celý jev se dá dobře pochopit sledováním vývoje strachů a obav u nově příchozích v utečeneckých táborech, jak jsem to měl možnost na jiných i sobě samém pozorovat. Zatímco v původní vlasti se obavy postupně adjustovaly na nebezpečí reálná či alespoň potenciální, v momentě, kdy od nich byl dotýčný nově získaným bezpečím v zemi s azylovým právem „přes noc“ úplně odštěpen, přesunuly se obavové potenciály na pár dní na „nebezpečí“ zcela absurdní, jako když se malé děti bojí třeba kominíka či velkého psa. A teprve postupně se začal potenciál obav přesouvat na realističtější rizika nového prostředí.

V „terénu“, kde obavy tak říkajíc volně poletují a přesně nevědí, na co by usedly, se pak zpráva o nálezu mrtvého slavíka v Madridu šíří jako blesk a je doprovázena panickou hrůzou. Letitá koexistence lidí, ptáků a chřipkových virů dává tušit, že nebezpečí „maligního zvratu“ celé záležitosti nebude velké. Jediná skutečně vážná epidemie chřipky, oné „španělské“, která bezprostředně následovala první světovou válku a co do počtu obětí ji i překonala, se šířila mezi obyvatel-

stvem zbědovaným léty podvýživy a psychického vypětí válečných let, s nímž nelze dnešní přesycené a odpočaté Evropany vůbec srovnávat. Jediný hlad, který v dnešní Evropě panuje, je hlad po pocitu nebezpečí, vážného ohrožení na životě. Pouze tak lze chápat celé to bizarní chování a bizarní obranné aktivity. To, co se původně jevílo být „objektivním“ problémem virologicko-epidemiologickým, se postupně ukazuje být „subjektivním“ problémem kolektivně psychologickým. Tím problém ovšem není menší, ba naopak. Proti infekcím přicházejícím zvnějšku se dříve či později vždycky něco najde, proti těm, které „pochodí ze srdce lidského“, je každá rada drahá.

HN, 2006

Temné kouty srdcí

Věhlasný rakouský etolog Konrad Lorenz uvedl do moderního světa tezi, že agresivita v duších lidí a zvířat vzniká spontánně, má jakýsi biologický význam a nevybíjena se hromadí jako voda za přehradou. Kniha *Takzvané zlo*, přeložená do mnoha jazyků, mu vynesla velikou slávu i zatrpklé nepřátele – k těm ostatně patřili i marxističtí teoretici ze zemí východní Evropy, protože agrese směla být jen plodem třídních antagonismů a po jejich odstranění mělo přijít všeobecné bratrství, jásání a plesání. Není ani nutno znát všechny ostatní Lorenzovy teze a být o nich přesvědčen, aby bylo zřejmé, že to tak zřejmě bude. Hypotéza ostatně není zcela původní a nápadně připomíná církevní koncepci dědičného hříchu – už v evangeliích se praví, že nejrůznější špatnosti „pochodí ze srdce lidského“ a je málo platné obsedantně mýt jídelní nádoby ze strachu před rituálním znečištěním. Potíž je v tom, že samovolně se generující agresivita má význam třeba při obraně teritoria volně žijících druhů zvířat či u malých lovecko-sběračských společenství s velkými požadavky na prostor, ale v civilizované společnosti, která nás nutí k těsné spolupráci a spolupobývání na malé ploše, je vyloženo na obtíž a rozhodně nepůsobí jako něco kulturotvorného.

Poslední doba budí opět dojem, že názory zvěčnělého přítele divokých husí měly cosi do sebe. Je to celoevropsky patrné na každém praco-

višti a v každé rodině a větší události typu vandalství, provozovaného nedávno zdivočelými mladými přistěhovalci ve francouzských městech, jsou jen třešničkou na velkém a z větší části neviditelném „dortu“: kdo si přečetl třeba Včeličkova líčení srážek „anarchistů“ s rakouskou policií kolem přelomu století jen pro „radost samu“, těžko přehlédne analogii. Je také jaksi typické, že společnost si s nimi, podobně jako tehdy, neví rady jinak než téměř pokorným příslibem dalšího zahuštění a rozhojnění sociální sítě. Zároveň by si však podvědomě přála nějaké semknutí proti vnějšimu nepříteli, který tak úplně není k dispozici a je hledán především v islámském světě. Z hlediska žluté Asie se jedná o cosi jako špatně pochopitelnou vnitřní třenicí mezi nosatými západními monoteisty a milovníkům historie vyvstávají některé analogie se situací před první světovou válkou. Předpisy a právním řádem spoutaná, „ustátá“, na dobové poměry blahobytná a vnitřními třenicemi drásaná společnost by najednou ráda našla „očistu“ ve spojení se proti zlovolnému, perfidnímu, vysoce rafinovanému a zároveň zcela zabeđenému sousedovi, který kupodivu tomuto požadavku svým chováním velmi rád vyjde vstříc. Nežádala se ovšem válka velká, jen drobná a ohraničená, aby užitek z vnitřního sjednocení a harmonie převyšoval ztráty na lidech i materiálu (lidé byli tehdy jaksi „levnější“ než dnes). Chtělo by se začít něco „malého“ navenek, aby se přehlušila neschopnost vyrovnat se s problémy uvnitř, s nimiž z toho či onoho systémového důvodu nelze hnout – ostatně takto řeší své vnitřní krize i řada rodin. Čtenáři Orwelova *1984* si jistě vzpomenou, jak Oceánie s Eurasíí už po léta vedou válku jaksi na menší plyn a bez výraznějšího postupu, jen pro válečný stav sám a nutnost se „semknout“. I pamětníci poslední války v Rakousku mi často líčili, jaké že to idylické poměry panovaly tehdy v zázemí, jak se lidé měli navzájem rádi a jak se podporovali...

Vzpomeneme-li si na atmosféru raných devadesátých let s euforií a laskavou vzájemností v náladě blízké nadšení ze zprávy, že čert pošel a již ho více není, je těžké potlačit smutek a obavy. Lorenz radil kumulující se agresivitu „investovat“ třeba do sportovních zápolení či jiné formy společensky neškodných bojových soutěží. Obávám se, že tohle v poněkud paranoidní a zároveň zákopnické náladě přítomné doby není úplně proveditelné. Starý etolog se nedočkal jiného poznatku, který se vynořil

až po jeho smrti a jistě by jej nadchl: v některých rezervacích na jihu Afriky se dospívající sloní samci, přestěhovaní kvůli „přelidnění“ (spíše „přeslonění“) z jiných chráněných území, náhle začali vrhat na jiná zvířata, například nosorožce, a ubíjet je k smrti, což se normálně neděje. Nežli padlo rozhodnutí je odstřelit, vzpomněl si kdosi na možnost, přisadit k nim dospělého sloního samce, bez jehož přítomnosti a „autority“ chobotnatí pubescenti vyrůstali. Situace se rázem uklidnila, aniž by je dominantní slon musel nějak zjevně „pacifikovat“, ba značně jim klesla i hladina testosteronu v krvi. Absence „dospělých“ autorit ve společnosti a jejich nahrazení neosobní mocí předpisů a státního aparátu celkem snadno vede k „bloudění“ volného potenciálu agresivity, který si „hledá nepřítele“ často na zcela bizarních místech. Na koho půjdeme, individuálně i kolektivně, až pobijeme všechna kuřata nakazitelná ptačí chřipkou?

LNO, 2006

Podivné dědictví

Člověk je mezi všemi bytostmi jistě nejchudší na pevná vrozená schémata pro jednání a nejpřístupnější výchovným a kulturním vlivům, ale to zdaleka neznamená, že naše vrozené dispozice jsou nicotné a lze je zanedbat. Při bližším pohledu naopak vidíme velice jasně, že mnoho našich reakcí a přání patří spíše do východoafrické savany úsvitu lidstva nežli mezi kompjútry a šanony. S jistou nadsázkou můžeme říci, že budujeme postindustriální společnost s genetickým vybavením temného paleolitu. Je to dost fuška.

Už sám tropický původ lidí si u nás v mírném pásmu vyžaduje spoustu opatření a práce navíc. Svě panelákové mikrobiotopy podnes temperujeme na příjemně subtropických 25 stupňů Celsia, zvláště pak odchov mláďat musel být pro první přivandrovalce z teplejších zeměpisných šířek trudný. Uvědomil jsem si to, když jsem před lety sledoval život dětí v Amazonii – namísto plenek občasné opláchnutí ve štoudví, namísto kabátků a čepiček nic, v tlupách běhají kolem vesnice a stačí je občas přikrmit a chránit před predátory typu jaguárů.

Odchovat takového malého primátka v městském bytě není nepodobné odchovu zmíněného jaguára, ba ten by byl v mnohém lehčí. Na rozdíl od primátů, zvyklých vše v džungli rozkramařit, nakousnout a pak od toho utéct, mají kočkovité šelmy vrozené mnohé prvky disciplíny. Jak prostinké je naučit kotě chodit na misku s pískem, jak trudné je to s batolaty a nočníčky, ač inteligence je nepochybně mnohem víc na naší straně. Jak obtížné je naučit se uklízet, jak silně mnohého dosud láká představa nomádství, kdy stačí prásknout do koní a od nepořádku i sociálních napětí ujet!

Klasičtí autoři říkali, že výchova je *opus contra naturam*, dílo směřující proti lidské přirozenosti. V globále je to jistě pravda, platí ovšem také, že v lidské přirozenosti je jistý latentní sklon vymýšlet takové nepřirozenosti jako mytí rukou před jídlem či pěstování brambor a jejich následné vaření. Těmto podivnostem dospěli učí další generace, a to většinou úspěšně, byť je k tomu zapotřebí určitého nátlaku, ne-li násilí. Zatímco mluvit se naučí každý spontánně, psát už třeba v drtivé většině ne. Zejména před Darwinovým vystoupením se opice jevily jako zlovlné lidské karikatury, předvádějící naši nenechavost, lstivost, sexuální nezbednost i agresivní brutalitu jaksi otevřeně a beze všeho kulturně-civilizačního tlumení či zastírání. Je třeba se vystříhat toho, chápat takovéto rysy primátů přirozenosti v nás buď jako jednostranně dobré a žádoucí, nebo jednostranně špatné a nežádoucí. Jsou jistě jakýmsi způsobem životodárné, ale rozhodně ne kulturotvorné v tom smyslu, jak lidská společnost funguje. Ani nejpřísnější viktorián nepopře, že se primáti obětavě a dojemně starají o svá mláďata a naše péče o děti se liší v zásadě jen větší měrou plánovitosti, na druhé straně zajisté vrozený a u mnoha archaických (a občas i novodobých) kultur probleskující sklon mučit zajaté nepřátele si jistě sotva žádá civilizační podpory a rozvíjení.

Namísto ventilování nahromaděné agrese na bojišti či řekněme přímo v úřadě je možno ji realizovat náhrazkově na fotbalovém utkání či v nějaké útočné kompjútrové hře, které se může úředník tiše oddávat dokonce i v práci, v okamžicích, kdy se šéf oddělení nedívá na jeho monitor. Zdá se, že nejlepší dlouhodobou prevencí válek je televizní vysílání – přinejmenším je nápadné, že od padesátých let, kdy na většině zeměkou-

le započalo, žádná skutečně zničující válka velkého formátu nevypukla. Občanstvo je tak promýváno emocemi nenávisti, lásky, útoku, úleku, napětí i radosti, aniž by muselo vstát z gauče – vrozená očekávání se naplňují, hormony se vylévají a jediná škoda, která vzniká, je nevratné poškození dobrého vkusu. Dívám-li se na obrazovku, vidím, že cena za mír je a byla vždycky vysoká, asi jako tribut splácený Avarům.

Naše vrozené nastavení, žádající si v případě nebezpečí či nevole útok nebo útek, trapně selhává v podmínkách civilizovaného světa. Co je krajně prospěšné v buši, je kamenem úrazu v kanceláři, kde nemůžeme denně před protivným či ambiciózním kolegou utíkat či mu dát silou svých pěstí co proto. Obsáhlá literatura o problematice stresu, hypertenze a oběhových chorob jako důsledku takovýchto interakcí by naplnila řadu vagónů. Jak by se zjednodušilo řízení jakékoli firmy a jak by společnost jako celek rozkvetla k všeobecnému prospěchu, kdyby se nějak podařilo zvládnout neustálé boje a zášť v rámci menedžmentů a nadekretovat skutečnou spolupráci! Potíž je v tom, že jsme od vyšších primátů zdědili i bojovnou nesnášenlivost dospělých samců, kteří v okolí stěží strpí sobě rovného a ihned v něm vidí protivníka (protivník je především bytostně protivný, nemůžeme jej vystát – proto se tak jmenuje). Zdá se, že národům žluté Asie se tento problém daří řešit lépe než nám Euroameričanům. Člověk je ovšem díky tomu všemu bytost krajním způsobem zajímavá, byť riziková a permanentně napjatá k prasknutí na žebř mezi instinkty a rozumem.

LNO, 2006

Nesouběh

Pádící technologický pokrok začíná rok od roku víc kontrastovat s těmi aspekty společnosti, které se v průběhu věků mění jen zcela nepodstatně či představují „antropologické konstanty“. Zatímco třeba doprava zpráv z libovolného konce světa na druhý se zkrátila prakticky na nulový čas (ještě řekněme roku 1850 plul dopis z Filipín na plachetnici do Evropy půl roku), lidská generační obměna se nejen nezrychlila, ale naopak poněkud zpomalila. Přitom právě na ni se váže

celá plejáda jevů ve společnosti – obměna pokolení způsobuje v posledku to, co označujeme jako „pokrok“ v úzkém smyslu: změnu nazírání na život a svět, zvláště u osob v klíčových pozicích. V zásadě v pubertě vybudovaný obraz světa a představy o tom, co je dobré a co zlé, se s námi táhne celý další život a modifikuje se jen zřídka, většinou nějakým pro individuální psychiku otřásajícím zážitkem. V nouzi sice lze po léta předstírat, že se člověk „změnil“ či „prohlédl“, ale srdce jej většinou stále táhne tam kam dříve. Více než výmluvně jsem to viděl na mnoha z těch, kdo prožili mládí v Třetí říši, či na těch, kdo se kdysi nadchli pro „budování komunismu“. Výjimky jsou sice dosti četné, ale potvrzují pravidlo. Z technologických dovedností se lze pod tlakem leccos naučit, třeba pracovat s počítačem, z emočních přichylností však jen zřídka kdy co nového. To, že ontogeneze zcela dospělého člověka trvá zhruba třicet let, se nezměnilo s možnostmi internetu či mezikontinentální letecké dopravy ani dost málo. Naopak, ve více zašmodrchaném světě se náš individuální vývoj poněkud prodloužil. Lidské rozmnožování probíhá v době, kdy sebebanálnější výroba používá rafinovaných technologií, podivuhodně starodávně, amatérsky, tak říkajíc pokoutně, a je to tak dobře. Rovněž procesy dohadování a vyjednávání mezi lidmi jsou neobyčejně konzervativní a stejné dnes jako před řadou staletí. Výsledkem je podivná mozaika činností, které se neobyčejně urychlily či usnadnily, proložených vrstvami úkonů tak archaických a pomalých, že nesouběh bije do očí. V některých aspektech se zdá archaičnost znovu ůukat na dveře více než kdy jindy. V čele Spojených států i Íránu stojí přísní muži s posvátnými knihami v rukou a hledají v nich příští osudy své i svých národů. Jak by asi vypadal řeckně Lutherův spor s papežem, kdyby obě strany měly rakety středního doletu a dnešní informační techniku? Skutečnost, že svět s jeho technologickými možnostmi řídí lidé, kteří vrůstali do zcela jiných dob, je pochopitelně dílem dobrá a dílem ne. Akvizice životních zkušeností se nezrychlila v průběhu věků ani o píď a v jistém smyslu je vždy lepší, vedeli společnost spíše rezervovanost a metodická skepse stáří, netoužící po náhlých převratech. Na straně druhé je dnes rozběžnost mezi poznáváním a emočním světem jednotlivých generací mnohem větší než kdykoli předtím a dlouho známá skutečnost, že armáda se připravuje na minulou válku, se rozšiřuje na prevelikou paletu všech možných činností. Také

přijímání nejrůznějších rozhodnutí se paradoxně děje v mnoha případech pomaleji než dřív, kdy rozhodování šlo mnohdy rychle a teprve jeho realizace pozvolna. Také tato skutečnost je neblahá i spásná zároveň, neboť zdržení je podle logiky „jak kdy“ na škodu či užitek: jen bizarnost celého jevu hned upoutá. I ty aspekty chodu společnosti, které bezprostředně nesouvisejí s lidmi a jsou technologicky výrazně ovlivněné, se mezi sebou dosti liší: zatímco transferovat miliardu dolarů na opačnou polokouli během okamžiku je velmi snadné (vlastně se jedná o transfer moci v dosud neuskutečněné podobě – jednotkou moci je, jak známo, jeden dolar či euro), jámu pro základy mrakodrapu je nutno, byť jakkoli mechanizovaně, přece jen vykopat a tisíce krychlových metrů horniny fyzicky přemístit. V technologickém rejdišti narazíme občas na zbytky „starého“ světa, které se naší vůli či z vůlí postaví v cestu – ať už je to skalní masiv na místě, kde by si naše srdce přálo jezero, nebo nějaké grémium rozvaděných a nedůtklivých individualistů, kteří ne nepodobní podrážděné tlupě primátů odmítají schválit to nebo ono pro nás důležité, či stáří a zánik, proti němuž není v posledku kořene ani technologie.

LNO, 2006

Nad Darwinovou knihou *O původu druhů*...

Napsat pár slov o knize, která byla v rámci novověké biologie i mimo něj asi vůbec nejčastěji citována a už v roce svého vydání se stala bestsellerem a převratnou událostí, je neobyčejně těžké – sekundární literatura k tomuto tématu by zaplnila možná několik kamionů. Obě dosavadní česká vydání nevznikla pod šťastnou hvězdou. První překlad gymnaziálního profesora a vynikajícího entomologa Františka Klapálka vyšel v roce 1914 jeho vlastním nákladem s nepatrným příspěvkem Akademie věd a umění a v nastávající válečné vřavě a při malém nákladu v podstatě zapadl. (Od vydání originálu tehdy uplynulo 45 let, Darwin žil ovšem v blahé představě, implantované asi Josefem Durdíkem, zřejmě jediným Čechem, s nímž se kdy setkal, že jeho dílo vyšlo i v jazyce tohoto podivného východního národu.) I druhé vydání, následující 39 let po prvním, v roce 1953 v Nakladatelství ČSAV,

vznikalo za bizarních okolností. Český překlad Emila a Aleny Hadačových byl sice v zásadě věrný a výstižný a rovněž náklad byl vyšší a bohatě dotovaný státem, ale právě vrcholila éra vlivu Lysenkem dominované sovětské biologie, byť Stalin byl v této době už několik měsíců mrtev. Podle toho vypadají i bohaté komentáře, které lze doporučit každému zájemci o problém politizace a ideologizace přírodovědy a společenskopolitické aspekty biologie vůbec. Jen pro přiblížení dobové dikce dodatků: „Je potom divné, že ‚vědec‘ těchto kvalit nedovedl přesvědčit ani své nejbližší brněnské kolegy? Mendel za svého života ve vědě neprorazil, udělal však kariéru církevní i světskou: byl zvolen opatem, stal se prelátem a ředitelem Hypoteční banky. Příznačné spojení: reakční pseudovědec, prelát a kapitalista v jedné osobě!“ Autorem je Emil Hadač, z protější strany se na rozmazaném snímku dívá odpudivý, neformně rozteklý kněžour.

Dnešního čtenáře poněkud zarazí, že tato klíčová kniha se jmenuje *On the Origin of Species...* a nikoli třeba *On the Evolution of Animals and Plants...* Pro biology osvícenské éry, chápající v rámci přírodní teologie druhy jako cosi nejen konstantního, ale i nutného, asi jako přírodní zákony, by vyhnutí či novotvoření něčeho takto principiálního vyvolávalo podobný podiv jako třeba vymření zákona Boyle-Mariottova. Na kontinentě byla tato koncepce v Darwinově době už dávno opuštěna, ale v Anglii, představující tradičně jakési sociální Galapágy, byla dosud při síle a Darwinovi bylo s jejími představiteli nejednou polemizovat a dosti od nich vytrpět. Sám byl ale také čtenářem přírodněteologických spisů, zejména pak děl Williama Paleye (např. *Natural Theology...*, 1802) a z argumentačního instrumentária přírodní teologie si vypůjčil řadu pojmů (např. *adaptation* – od lat. *ad-aptatio*, přitesání, uzpůsobení, rozumí se druhu pro jeho úlohu v „přírodním hospodářství“). Je také dobře mít na zřeteli, že právě anglikánskou teologii Darwin jako jediné univerzitní vzdělání dokončil, s jejími znalci (se souběžným zájmem o živou přírodu) se přátelil a její argumentační postupy Darwinovo vedení důkazů místy připomíná: myšlenka evoluce však už i v Anglii v té době „visela ve vzduchu“, jak dosvědčuje roku 1844 anonymně vydaný spis skotského nakladatele, publicisty a amatérského geologa Roberta Chamberse *The Vestiges of the Natural*

History of Creation, dílo obvykle líčené jako diletantský žvást, nicméně ve své době nesmírně vlivné a obsahující celou řadu zajímavých myšlenek.

Druhým významným zdrojem Darwinovy inspirace byla praxe britských chovatelů a z jejich oboru vypůjčený termín *selection*. (Domestikanti, zvláště holubi, byli Darwinovou velkou láskou, a i kdyby neproslul svou vývojovou teorií, jeho práce o domestikaci a původu domácích forem – zvláště *The Variation of Animals and Plants under Domestication*, 1868, by jej jistě proslavily.) Teprve když uvěříme, že umělý výběr a Darwinem postulovaný výběr přírodní jsou totožné či spíše hluboce analogické procesy – Darwin byl mistrem myšlení v analogiích, což se většinou podceňuje či přechází mlčením – můžeme se stát klasickými darwinisty. (Věc není ve skutečnosti tak samozřejmá, umělým výběrem nelze živé bytosti „přitesávat“ bez odpisů: čím je které plemeno odlišnější od svého divokého předka, tím je méně životaschopné, ač by tomu tak teoreticky být nemělo – holubi odvozených plemen jsou například rádi, vylétnou-li zdárně na střechu.) Přírodní výběr, místy Darwinem personifikovaný psaním s velkými písmeny – *Natural Selection* – je typickou vědeckou metaforou připomínající „neviditelnou ruku“ (trhu) Adama Smithe a na něj navazující anglické liberální ekonomie.

Z tohoto prostředí pochází i Darwinova představa, že žádný druh nedělá pro nějaký jiný nic dobrovolně (tradiční obraz dubu, velkoryse živícího svými žaludy divočáky, veverky, myšice a sojky, se mění v trapné nedopatření, o němž lépe pomlčet). A podobně jako ekonomický pokrok přichází tržní superpozicí individuálních egoismů, přichází i zdokonalování organismů nelítostnou soutěživostí v boji o přežití. Tím se stává toto Darwinovo dílo nejklasičtější ukázkou sociomorfního modelování v rámci biologického myšlení: skutečnosti, že každá doba při výkladu živé přírody vybere z široké „samoobsluhy jevů“, kterou skýtá, ty, které potvrzují základní principy jejího fungování. Celý děj ovšem probíhá na nevědomé rovině, cílem biologů téměř žádná éra není apologie společenského uspořádání („správně“ pochopitelně funguje jen ta společnost, která nějak odpovídá „přírozenému“ uspořádání světa a toho živého zvláště), ale právě a jen poznávání živé přírody.

Darwin by se proti výtce, že jeho kniha je v zásadě projekcí raně kapitalistické společnosti viktoriánské doby do přírody, jistě zděšeně ohradil. (Této skutečnosti si před naším Emanuelem Rádlem a dalšími historiky biologie 20. století všiml jediný pozorovatel, a sice ve většině ostatních aspektů neblahý Karl Marx, jak o tom svědčí jeho dopis Engelsovi z 18. 6. 1862. Soukromě napsaná poznámka však zapadla a Darwin zůstával vůči Marxovu nadšenému zájmu chladný. V jeho knihovně je dodnes parádní dárkový exemplář *Kapitálu* s listy z větší části slepenými zlatou ořízkou: Darwin prezentem zjevně příliš nelistoval.) Ale i ten nejuzavřenější biolog občas čte noviny, mluví s přáteli a známými a tamtamy doby k němu přece jen v posledku dolehnou. Darwin o liberální ekonomice možná věděl víc, než si myslíme: rodina jeho ženy měla prosperující továrnu na kameninové zboží. Ne náhodou je Dawkinsova „reforma“ neodarwinismu jeho adaptací na informační věk – harmonie mezi přírodou a společností je opět obnovena a duha spokojenosti se klene.

Rovněž není náhodou, že selekčně evoluční teorie vznikla v padesátých letech 19. století v myslích dvou Angličanů zcela nezávisle na sobě: zatímco Darwin bedlivě, pomalu a v skrytu připravoval svůj tlustospis o variabilitě živých organismů a přírodním výběru, došel mu roku 1858 z ostrova Ternate v Moluckém souostroví esej tehdy pětatřicetiletého tropického sběratele přírodnin Alfreda Russella Wallace *On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely from the Original Type* s prosbou, aby jej doručil Linnéově společnosti v Londýně. Ke své hrůze našel Darwin v krátkém textu přehledný souhrn své dosud bedlivě tajené teorie, o které diskutoval pouze s botanikem Hookerem, tehdejším předsedou *Linnean Society*. Oba, Darwin i Wallace, byli při svých úvahách inspirováni tehdy velmi populární knihou národohospodáře Malthuse *An Essay on the Principle of Population* (1798). Její autor, obávající se přemnožení chudiny a nedostatku ekonomických zdrojů, v ní poprvé formuloval poznatek o exponenciálním růstu populace, v tomto případě lidské, pokud není omezena vnějšími decimujícími vlivy, které měl za smutnou, leč nezbytnou součást chodu světa. Virulentní myšlenka o relativně pomalu se množících lidech lákala k aplikaci na bělásky či hluchavky.

Ač otázky vědecké priority nebyly v Darwinově době tak palčivé jako dnes, velkému vědci se zatmělo před očima. Existovala sice relativně rozumná pravděpodobnost, že malárie či úplavice neznámého nýmanda někde v zeleném ostrovním pekle Holandské Indie brzy udolá a po zničení dopisu bude dost času opus dokončit a obrnit proti všem námitkám, které Darwin důvodně očekával, najisto se s tím však počítat nedalo. Dílem z vrozené slušnosti a občansko-viktoriánské vzornosti, jíž byl Darwin vynikající ukázkou, dílem snad i ze strachu, že by tropický vousatec mohl jednoho dne zaklepat na dveře rodného sídla v Downu, pochválit právě vydanou knihu a vyčítavě se zeptat na osud svého článku, Darwin Hookerovi list přece jen předal s prosbou o radu. Po delších konzultacích s ním a geologem Lyellem, autorem známého trojdílného „evolučně geologického“ díla *The Principles of Geology* (1830–1833), jímž byl velmi silně inspirován, se Darwin rozhodl, že dílo vydá „předčasně“ a na schůzi Linnéovy společnosti 1. července 1858 přečetli oba zmiňovaní pánové Wallaceův dopis i ukázkou z Darwinova manuskriptu spolu s jeho dopisem americkému botaniku Grayovi, což posléze vše dohromady vyšlo v *Journ. Proc. Linn. Soc., Zool.* 3 (1859) 45–62 (tzv. *Joint essays*).

Zatímco zasedání společnosti probíhalo v klidu a bez povšimnutí veřejnosti, poté co narychlo dokončená kniha vyšla v roce 1859 v londýnském nakladatelství Murray, následoval obrovský zájem odborných i laických kruhů a záhy se prodalo víc než tři tisíce kusů. (Nakladatel se obával, že kniha bude standardní akademický „ležák“ a raději by býval od Darwina viděl dílo o holubech, které by jistě napsal také špičkově a kde byl odbyt jistý – nakonec byl příjemně překvapen.) Žádný jiný biolog se nedočkal tak velkého a všeobecného ohlasu a žádný se netěšil takové pozornosti historiků vědy – každý papír z jeho obsáhlé pozůstalosti byl očíslován a pravděpodobně už i vydán a komentován. Jen těch biologů, kteří četli alespoň jeho klíčová díla, je na procenta pozoruhodně málo a ti zbylí mají co dohánět.

(z úvodu k třetímu českému vydání
v nakladatelství Academia, 2007)